

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE MERKEZİLEŞME ARAYIŞLARI: MÜLKİ İDAREDE YENİDEN YAPILANMA*

Yrd. Doç. Dr. Bilal Şinik
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Arş Gör. Çiğdem Görgün
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Öz

Türkiye'de Cumhuriyet yönetiminin kurulması ile birlikte devlet merkezîyetçilik yönünde örgütlenirken, bu yapıyı sağlayabilmek için merkezi yönetimin taşra örgütüne özel bir görev yüklemiştir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sonrasında var olma mücadelesi veren Türkiye Cumhuriyeti yaşadığı sorunların nedenini mülki idare sisteminde görmüş ve bu sistemi değiştirerek bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır. Ulus-devletin kuruluş aşamasında toplumun inşasının gerçekleştirilmesi için merkezi bir mülki idare sistemi araç olarak görülmüştür. Bu nedenle önceki dönemin yerele yetki veren bir takım uygulamalarından bu dönemde geri adımlar atılmıştır.

Bu çalışmada Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Türkiye'nin mülki idare sistemine yön veren merkezîyetçi düzenlemeler incelenerek, günümüz idari yapısına nasıl ulaşıldığı konusuna ışık tutmak amaçlanmıştır. Bu anlamda mülki idare sistemine yön veren temel düzenlemelerin gerçekleştiği 1923- 1928 yılları arası dönem incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mülki idare sistemi, merkezîyetçilik, adem-i merkezîyetçilik, kamu yönetimi, Türkiye

The Search for Centralization in Turkey during the Early Republican Period: Restructuring in the Provincial Administration System

Abstract

With the establishment of the new Turkish Republic, as the state was organized towards a high degree of centralization, the central government assigned a special task to the provincial organization in providing and strengthening a centralized structure. In fact, the new Turkish republic, which was struggling to survive, saw the Provincial Administration System as the main cause of the administrative problems it faced; and therefore, the state tried to change this system to find appropriate solutions to these problems. In the early years of the establishment of the nation-state, a centralized civil administrative system was seen as a means of homogenization of the society. Thus, in this period, the state abandoned the previous policies that granted some authority to local administration.

In this study, which examines the new regulations during the period of the establishment of the new republic from 1923 to 1928- a period that determined the provincial administration system in Turkey today – we will investigate how the state created the current administrative structure.

Keywords: Provincial administration system, centralization, decentralization, public administration, Turkey

---

* Makale geliş tarihi: 22.08.2014
Makale kabul tarihi: 10.10.2014

Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Merkezileşme Arayışları: Mülki İdarede Yeniden Yapılanma

Giriş

1923 yılında Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile başlayan dönemde Osmanlı Devleti tarih sahnesinden silinmiş, süreç uluslaşma yönünde işleyerek Osmanlı Devleti çok milletli yapısını modern anlamda çok uluslu devlete dönüştüremediğinden önceki dönemlere göre daha homojen bir yapıya sahip bir ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Ulus- devletin inşa sürecinde ise merkezîyetçilik ağır basmıştır. Bu merkezîyetçilik aracılığıyla bir taraftan toplum Cumhuriyet’in üzerine kurulduğu temel ideoloji etrafında şekillendirilmeye çalışılırken, diğer taraftan Cumhuriyet yöneticileri önceki dönemin feodal gruplarının tasfiyesine yönelmişlerdir. Bunun yolu ise merkezin her alana hâkim olmasından geçmektedir. Bu anlamda Kurtuluş Savaşı sırasında gündeme gelen ve halkçılık anlayışı tarafından şekillendirilmiş olan adem-i merkezîyetçi anlayış gündemden çıkarılmıştır.

Modern ulus-devletin en önemli özelliği merkezîyetçi bir yönetim yapısına sahip olmasıdır. Benzer şekilde Cumhuriyetin ilk dönemlerinin en önemli merkezîyetçi dinamiğini de, yeni bir ulus-devlet inşa etmek ve köklü bir modernleşme programı oluşturmak çabası teşkil etmektedir. Üstelik bu modernleşme süreci Osmanlı döneminden farklı olarak sadece devlet kurumlarını dönüştürmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumu da modernleştirmeyi hedeflemiştir. Bu anlamda Poggi’nin mutlak yönetimleri açıklamak için ortaya attığı tespit, 1923 sonrası Türkiye Cumhuriyeti ve yönetim yapısını anlamak için kullanılabilir. “Herhangi bir devlet diğerleri karşısında konumunu korumak ya da sağlamlaştırmak istiyorsa, sınırları dâhilindeki bir merkezin yönetimi tek başına üstlenmesi ve kendi denetimi dışındaki merkezlerin mümkün olduğunca işe karışmalarını engellemesi gerekmektedir” (Poggi, 2007: 80). Nitekim savaş sonrası bağımsızlığını ilan etmiş yeni bir Cumhuriyet olarak var olma mücadelesi veren Türkiye, hedeflerine yetersiz imkânları ile baş başa bırakılmış yerel yönetimlerle değil,

ancak ve ancak merkeziyetçi bir örgütlenme ile ulaşabileceğinin farkına varmıştır.

Sonuç olarak Cumhuriyet’in kurucu kadroları, toplumu merkezden çevreye topyekûn dönüştürme projesini hayata geçirebilmek için merkeziyetçi bir yönetim yapısını benimsemişler ve bunu da mülki idare sistemi aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu anlamda 1923-1928 yılları arasında meclisin gündemine merkeziyetçilik yanları ağır basan birtakım kanun tasarıları gelmiştir. Bir taraftan ülkenin mülki idare sistemine yön veren 1913 tarihli Vilayet Kanun-i Muvakkati’nin adem-i merkeziyetçi hükümleri merkezileştirme yoluna gidilirken, diğer taraftan yapılan bu düzenlemeleri anayasal açıdan desteklemek ve yapılan merkeziyetçi düzenlemelere karşı mebusların 1921 Anayasası’nın adem-i merkeziyetçi ruhuna atfen yapacakları itirazların önüne geçebilmek amacıyla yeni bir anayasada merkeziyetçiliği destekleyen görüşlere yer verme yoluna gidilmiştir. Bu tasarıların bir kısmı yasalaşma imkânı bulabilmiş, bir kısmı ise yasalaşmadan kalmıştır.

Bu çerçevede çalışmada ilk olarak 1913 tarihli Vilayet Kanun-i Muvakkatini merkezileştirme çabalarına yer verilmiş, daha sonra ise çeşitli kanunlarla yapılan düzenlemelerin anayasal düzene yansımaları olarak 1924 Anayasası’nın getirdiği mülki idare sistemi incelenmiştir. Ayrıca Nevahi Kanunu yerine çıkarılan Köy Kanunu’na da yer verilmiştir. Çalışmada, dönem içerisinde gerçekleştirilen düzenlemelerin neden ve sonuçlarını daha iyi analiz edebilmek ve bürokratların gerçekleştirilen düzenlemelere bakış açılarını anlayabilmek amacıyla ilk el kaynak olarak TBMM Zabıt Ceridelerinden faydalanılmıştır.

I. 1913 Tarihli Vilayet Kanun-i Muvakkati’ni Merkezileştirme Çabaları

Birinci Meclise damgasını vuran Halkçılık düşüncesinin İkinci Meclis döneminde zayıflamasıyla birlikte hükümet mebuslardan gelecek olan adem-i merkeziyetçi söylemlerin önünü kesmiştir. Hükümet, aynı zamanda 1913 tarihli Kanun-i Muvakkatin çeşitli maddelerini daha merkeziyetçi bir yapı kurmak amacıyla değiştirme yoluna gitmiştir. Bunlardan en önemlileri yol vergisini merkeze çekme çabaları, mal müdürlerinin atanmalarının merkeze çekilmek istenmesi ve idare meclislerinin yapılarındaki değişikliklerdir.

A. Yol Vergisini Merkeze Çekme Çabaları

Bu dönemde adem-i merkeziyet taraftarı milletvekillerinin yoğun tepkisiyle karşılaşan önemli bir değişiklik, 1923 yılının Eylül ayında meclisin gündemine gelen “Tarik Bedeli Nakdisi” üzerine bir kanun tasarısı olmuştur.

Hükümet bu düzenleme ile vilayetlere bırakılmış olan yol vergisi gelirini merkeze alma çabası içerisindeydi. Tasarı metninin gerekçesinde yol yapımının memleket için öneminden bahsettikten sonra “yol yapımı için halktan alınan vergilerin tamamının yol yapımı için kullanılmadığı, il genel meclisleri tarafından bu gelirlerin başka amaçları karşılamak için yönlendirildiği” ifade edilmektedir. Hükümetin kanun tasarısı, yol yapımı için alınan vergilerin yine yol yapımı için harcanacağını ve il genel meclislerinin bu görevi yerine getirmede yetersiz kalması nedeni ile bu görevi de merkeze çekme isteğini içermektedir (TBMM ZC, C.2, İ.1, 19.9.1339).

Kanun tasarısının meclis görüşmeleri sırasında bir grup milletvekili, gerek yıllardır yol yapım parası verip, “bir karış yol yüzü” göremeyen kazaların var olması nedeniyle gerekse de memleket yollarının bir maksada göre inşa edilmesi amacıyla yol yapım vergisinin merkezileştirilmesini haklı bulurlar. Ancak kanun tasarısına itiraz eden milletvekilleri ise, yol yapım konusundaki başarısızlıkların nedenini il genel meclislerinde değil, il genel meclisine tahsis edilen bütçe yetersizliği ve nüfus azlığında görürler (TBMM ZC, C.2, İ.1, 19.9.1339).

Meclisteki tartışmaların ardından kanun tasarısı yeniden düzenlenmesi için Encümene sevk edilir ve kanun tasarısının yeniden meclis gündemine gelişi 20 Ekim tarihinde gerçekleşir. Meclisin gündemine gelen yeni kanun tasarısına göre, yol bedeli olarak halktan alınan vergi gelirlerinin ancak yüzde yirmi beşi başka hizmetlerin karşılanması için kullanılabilir. Ancak bu düzenleme ile de mebusların tepkisi yatıştırılmaz. Mebusların genel tepkisi, merkeziyetçiliğin kurulması ile birlikte halk inisiyatifinin yansıtıldığı il genel meclislerinin yetkilerinin ellerinden alınması ve yetersiz hale getirilmesi üzerine olmuştur. Nitekim; Gümüşhane milletvekili Mehmet Zeki Bey, yol vergisini doğrudan “Nafia Vekaleti’ne” vermenin İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu’na saygısızlık olacağını, kanunla bu yetkinin il genel meclislerine verildiğini, dolayısıyla “bu yönde bir müdahalenin il genel meclislerinin hürriyetine bir saldırı teşkil ettiğini” belirterek sözlerine “daima böyle bir merkeziyet usulünü elimize alırsak ve merkezden daima onları sıkarsak hiç iyi iş göremeyiz” (TBMM ZC, C.2, İ.1, 20.10.1339) ifadeleri ile devam eder.

İncelenen meclis görüşmelerinde dikkat çeken, kanun tasarısına yönelik bir diğer eleştiri de hükümetin Maarif Vekili İsmail Safa Bey’den gelmiş olmasıdır. Safa bey, tecrübeler sonucu her işin merkezden görülemeyeceğini, maarif, yol, ziraat gibi görevlerin mahallerine bırakılması gerektiğini belirtir. Buna yönelik düzenlemelerin yapıldığını, ancak özel idarelere verilen kimi yetkilerin hükümetçe geri alındığını, bu durumun ise özel idareleri görevlerini yapamaz hale getirdiğine dikkat çekerek, kendisinin de bir üyesi olduğu hükümeti halkçılık ilkesi üzerinden eleştirir (TBMM ZC, C.2, İ.1, 20.10.1339).

Tartışmaların sonunda tasarı bir kez daha encümenlere havale olur ve bu şekliyle yasalaşmadan kalır.

B. Kaza Mal Müdürleri Atamalarının Merkeze Çekilmek İstenmesi

Hükümetin 1913 Kanun-i Muvakkatini daha merkeziyetçi bir yapıya büründürme içerisindeki bir diğer çabası da kaza mal müdürlerinin Bakanlık tarafından atanmasını düzenleyen kanun tasarısını meclisin gündemine getirmesi olmuştur. 20 Aralık’ta meclisin gündemine gelen kanun tasarısının gerekçesinde, mal müdürlüğünün devlete ait bir görev olmasına karşılık, tayinlerin yerele bırakılmasının, meslekle ilgisi bulunmayan kişilerin göreve getirilmesinin bir takım sıkıntılara yol açtığı belirtilmektedir. Ancak Kavanini Maliye Encümeni Mazbatasında, mal müdürlerinin bakanlık tarafından atanacağı şeklindeki bir hükmün katı merkeziyetçiliğe yol açacağından dolayı, mal müdürlerinin önceden olduğu gibi valiler ve müstakil mutasarrıflar aracılığıyla atanması ve memuriyetlerinin onaylanmasının Bakanlık tarafından yapılması gerektiği bildirilmiştir (TBMM ZC, C.4, İ.1, 20.12.1339). Ancak kanun tasarısı Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey’in de isteği üzerine Dâhiliye Encümeni’ne havale edilmiş, Encümenin, bu memurların merkezden atanmasının idare düzeninde daha fazla harcıraha yol açacağı şeklindeki görüşü ve meclisinde Dâhiliye Encümeninin Mazbatasını kabul etmesi üzerine kanunlaşma imkânı bulamamıştır (TBMM ZC, C.5, İ.1, 21.1.1340).

C. İdare Meclislerinin Yapılarında Değişiklik

Cumhuriyet’in ilanından sonra, yönetimin merkezileşmesini sağlayan önemli bir kanun tasarısı da 20 Aralık 1923 tarihinde meclisin gündemine getirilmiştir. Kanun tasarısı ile idare meclislerinin yapısında değişiklik yapılmak istenmiştir. Dâhiliye Encümeni idare meclislerinin seçimle gelen bütün üyeliklerinin kaldırılmasını talep etmiş, bu kararını meclisin gözünde meşrulaştırmak için, gerekçe olarak gayrimüslim üyelikleri göstermiştir. TBMM’nin de artık idare yetkisini ele aldığından dolayı bu meclislerde halkın inisiyatifini yansıması açısından seçimlik üyelere gerek kalmadığını belirtmiştir. Bilindiği üzere idare meclisleri 1921 Anayasası döneminde henüz TBMM kurulmadan önce yerel halkın katılımının somutlaştığı Şura’lar olarak görev yapmaktaydı. 1925 yılına gelindiğinde ise, bir tarafta halkın egemenliğinin temsilcisi olan TBMM, diğer tarafta yerel işlerin yürütülmesinden sorumlu olan il genel meclisleri bulunmaktadır. Söz konusu gelişmeler nedeniyle idare meclislerindeki halkın yönetime katılmasını temsil

eden seçimlik üyelerin kalmasına gerek kalmadığı düşünülmüş ve bu yönde düzenlemeye gidilmiştir.

Encümen Mazbatasında “Osmanlı döneminde idare meclislerinde seçimlik Müslim ve Gayrimüslim azaların bulunması, Osmanlı Devleti’nin gerek Avrupa’yı tatmin etmek, gerekse içeride mutlakıyetle yönetilen halkı bir nebze de olsun yönetime dâhil etmek maksadı ile oluşturulmuşken, Meşrutiyet ve Cumhuriyet İnkılâpları sonucu oluşan Halk Hükümeti ile halk yönetim gücünü bizzat elinde bulundurduğundan dolayı idare meclislerinin seçimlik üyelerine artık gerek kalmamıştır” (TBMM ZC, C.4, İ.1, 20.12.1339) ifadelerine yer verir.

Encümenin idare meclislerindeki seçimlik üyeliklerin tamamen kaldırılması yönündeki kararı meclis üyelerinden yoğun tepki toplamıştır. Bir grup milletvekili, halk meclisinde halka verilmiş bir hakkın halkın elinden geri alınmasını eleştirirken, seçimle gelen azaların temsil ettikleri bölgelerin menfaatlerine göre davranacaklarını, aksi durumda ise merkezin emrinden çıkmayacaklarını belirtirler. Ayrıca bu azalıkların kaldırılmasından sonra görevlerinin kime verileceği de milletvekillerinin tartışma konusu olmuştur. Bir grup milletvekili ise meclislerdeki seçimlik üyelerin Tanzimat’tan sonra, milletin temsil hakkının bulunmadığı bir ortamda vali ve mutasarrıfların halka karşı zulmünü engellemek amacıyla oluşturulduğunu, dolayısıyla bu gün böyle bir tehlikenin kalmadığından dolayı seçimlik üyeliklerin de var olmasına gerek kalmadığını, nitekim halkın iradesinin yönetime yansıtılmasında sorun yaşanmadığını belirtirler. Ayrıca gayrimüslim düşmanlığından yola çıkarak, idare meclislerine gayrimüslim halkın cemaat önderlerinin de katıldığını hatırlatarak, bu usulün milletin refahı için değil, bilakis Avrupa’nın memleketin iç işlerine karışmasını önlemek için kabul edildiğini ifade ederler.¹ Meclisteki görüşmelerin ardından kanun Encümene sevk edilir. Ancak kanun meclisin gündemine yeniden iki yıl sonra gelebilecektir.

19 Aralık 1925 tarihli oturumda kanun tasarısı tekrar meclisin gündemine gelerek tartışmaya açılır. Yeni oluşturulan tasarı ile bu defa idare meclislerinin seçimlik üyelerinin yanında ruhban ve müftülerinde varlığına son verilerek istenmiştir. Bunun nedeni olarak kanun tasarısında, idare işlerinin devlet işleri ile meşgul olduğu, halka ait yerel hizmetlerle ilgilenecek kurumların – vilayetlerdeki meclis-i umumiler ve belediyeler- var olduğu ve halkın iradesini, temelde TBMM ile de kullandığı gerekçelerine yer verilir.

¹Ayrıntılı bilgi için bkz.: Karesi Mebusu Vehbi Bey, Ergani Mebusu Kazım Bey, Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey, hükümetin kanun tasarısını destekleyen mebuslar için bkz.: Çorum Mebusu Münir Bey, Bolu Mebusu Şükrü Bey, Muş Mebusu Osman Kadri Bey vd., **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt:4, İçtima:1, 20.12.1339, s. 367-380.

Ayrıca Diyanet İşleri Teşkilatı’nın devlet işleri teşkilatından ayrılmış olması nedeniyle idare meclislerinde müftülerin bulunmasına gerek kalmadığını bildirir.²

Kanun tasarısının görüşmeleri sırasında milletvekilleri hükümete çeşitli sorular yöneltmişlerdir. Kanun tasarısı kabul edildiğinde, idare meclislerinin halkın işlerini görmeye devam edip etmeyeceği milletvekilleri tarafından sorulduğunda, hükümetin bu soruya cevabı sadece seçimlik üyeliklerin kalktığı, meclisin görevinde herhangi bir değişiklik olmayacağı şeklindedir. Ancak kanun tasarısına meclisteki bir grup milletvekilinden yoğun itirazlar yükselir. Milletvekilleri hükümete, idare meclisindeki seçimlik üyeliklerin görev tanımları üzerinden yüklenerek, gerek bu üyeliklerin mebusan seçimlerinde teftiş heyetini oluşturmaları, gerekse de vergi tarhı konusunda oluşabilecek uyuşmazlıkları çözmede görevli olmaları itibarıyla, halkı yakından tanıyan bir temsilcinin yerine dışarıdan bir memurun bu işleri yapmasını olumlu karşılamazlar. Bir diğer grup milletvekili ise tasarıya destek vererek, idare meclislerinde işlerin sadece atanmışlara bırakılmasının daha iyi olacağını, seçilmişlerin görevlerini kendi çıkarları uğruna suiistimal ettiklerini, dolayısıyla halkın yanında değil, kim güçlü ise onun yanında olduklarını belirtirler (TBMM ZC, C.20, İ.3, 19.12.1341).

Kanun tasarısının meclis görüşmeleri devam ederken bir grup milletvekili, il genel meclisi üyelerine ücret ödenmesi önerisini getirir ve kanun encümenine tekrar gönderilir. Layiha, Dâhiliye Encümeni tarafından yeniden düzenlendikten sonra meclisin gündemine geri gelir. Encümen yeni tasarıda³ vilayet ve kaza idare meclislerinin seçilmiş üyelerine kanunlar ile verilmiş görevlerini daimi üyelerin yerine getirileceğini ifade ederek, bir nevi önceki tasarının boşluğunu doldurma yoluna giderken, mebusan seçimi kanunu gereğince seçilmiş üyelere verilen görevlerin de belediye meclisleri tarafından yerine getirileceğini hükme bağlamıştır.

Ancak yeniden hazırlanan kanun tasarısı da mecliste milletvekillerinin eleştirisine konu olmuştur (TBMM ZC, C.21, İ.3, 9.1.1926). Meclis tartışmalarından da anlaşılacağı üzere, yeni biçimiyle görüşülen layihaya temel itirazlar yine seçilmiş üyeliklerin kaldırılması konusu üzerinden gelir.

Sonuç olarak, 1913 Kanun-i Muvakkatı’nın 62 ve 64. maddeleri değiştirilerek, Vilayet İdare Kurulu, Valinin veya Muavininin başkanlığı

²Ayrıntılı bilgi için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt 20, İçtima Senesi: 3, 19.12.1341, Hükümetin Layihası ve Dâhiliye Encümeni Mazbatası zaptın sonunda eklidir, s.1.

³**TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt 21, İçtima Senesi: 3, 9.1.1926 Tarihli Zabıtın Sonuna Ekli 1/715 numaralı Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası, s.3.

altında Defterdar, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü, Maarif Müdürü, Nafia Mühendisi ile Sıhhiye, Ziraat ve Ticaret Müdürlerinden oluşacaktır (TBMM ZC, C.21, İ.3, 14.1.1926). Dolayısıyla yeni düzenleme ile birlikte idare meclislerindeki cemaat temsilcileri ve mebuslardan gelen bütün itirazlara rağmen seçilmiş temsilcilerin görevine son verilmiştir.

II. Nevahi Kanun Tasarısından 1924 Tarihli Köy Kanunu'na

Önceki dönemde yerele geniş yetki veren kanun tasarıları bu dönemde de yasalaşamamıştır. Yasalaşamayan bu tasarıardan bir tanesi Nevahi Kanun tasarısıdır. Lazistan Mebusu Esad Bey Nevahi Kanununu “Teşkilat-ı Esasiye'nin temeli” (TBMM ZC, C.2, İ.1, 6.10.1339) olarak değerlendirirken, Nevahi Kanun tasarısının bir an önce meclisin gündemine gelmesini istemektedir. Milletvekillerinin bu isteğine karşın hükümet meclisin gündemine Köy Kanun tasarısını getirmiştir.

Kanun tasarısı mülki idareyi düzenlemeye köy idaresinden başlayarak, basitten mürekkebe giden bir yol benimsemiştir. Kanunun gerekçesinde (TBMM ZC, C.6, İ.1, 21.2.1340) bunun aksinin de olabileceğini, bu yolun seçilmesinin nedeninin ise, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ve Vilayet İdaresi Kanunu'nun düzeltilmesi gerektiği halde hali hazırda mevcut olduğu ve “teşekkülü tabiinin basitinden mürekkebine gitmek bulunduğunu nazarı dikkate alarak” önceliğin belediye teşkilatının en alt birimi olan Köy İdaresine verildiğini ifade eder. Ayrıca kanun gerekçesinde nahiye konusuna değinerek, “nahiye kelimesinin karşılığı olarak kullanılan komün isminin dünyada nahiyeler için değil, belediyeler için kullanıldığını, nahiyenin de vilayet ve kaza gibi devlet idaresinin bir kademesi olduğunu, zaten komün kelimesinin ise bizde yıllarca belediye, köy ve şehremanetler için kullanıldığını” (TBMM ZC, C.6, İ.1, 21.2.1340) ifade eder. Dolayısıyla hükümet nahiyeler hakkındaki bu görüşü ile birlikte uzun bir süredir nahiyeler üzerinden yürütülen adem-i merkezîyetçi söylemin önüne geçmek istemiştir.

Hükümetin nahiye idareleri karşısındaki bu tutumu adem-i merkezîyet taraftarı milletvekilleri tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. Kütahya milletvekili Ragıp Bey, kanun tasarısının esbab-ı mucibe mazbatasında (gerekçesinde) dahi tevsi-i mezuniyetin vurgulanmasına karşı çıkarak, tevsi-i mezuniyeti “mutlakîyet mantığının devamı” olarak yorumlar. İlkenin kabul edilmesi ile birlikte mutlakîyette ki sultanın yerini TBMM'nin alacağından bahseden mebus, hükümeti, nevahi kanununu unutturmak amacıyla köy kanununu çıkarmakla itham eder. Ragıp Bey'in tevsi-i mezuniyet ilkesini merkezîyetçiliğin bir usulü olarak görmesine karşın, Tunalı Hilmi Bey,

kendisinin adem-i merkeziyetçi olduğunu belirterek, daha önce merkeziyetçilik yanlısı olarak bilinen Ragıp Bey’i ademi merkeziyete yaklaşımı konusunda tebrik eder. Ragıp Bey’in tevsi-i mezuniyete yaklaştığını, ancak ademi merkeziyete yaklaşmadığını belirterek, hala neden Ragıp Bey’in karşısında olduğunu:

“Şu halde ikimizi bir araya ve böyle karşı karşıya getirip de Ragıp Bey’in bu kanunun aleyhinde bulunması acaba nasıl olabilir? O ki dün merkeziyetçi iken bu gün henüz tevsi-i mezuniyetçi olmuştur. Fakat ben 20- 30 seneden beri çekirdekten yetişmiş bir ademi merkeziyetçiyim. Nasıl oluyor da Teşkilatı Esasiye Kanunu’na muhalif olan bu kanunu kabul ediyorum? Çünkü muhalif değildir arkadaşlar” (TBMM ZC, C.6, İ.1, 21.2.1340) ifadesini kullanarak, tevsi-i mezuniyet ilkesini Ragıp Bey gibi değerlendirmedeğini ifade etmiş olur.

Dolayısıyla konuyla ilgili İttihat ve Terakki döneminde başlamış olan bu tartışma 1924 yılında da devam etmiştir. Bu iddialara karşılık Dâhiliye Encümen Reis Vekili Vehbi Bey, köy kanun tasarısının tevsi-i mezuniyete değil, “Hâkimiyet-i Milliye’ye” dayandığını ifade ederken, ayrıca nevahi kanun tasarısı ile köy kanun tasarısının aynı şey olduğunu belirtir. Böylece bir önceki dönemde olduğu gibi, adem-i merkeziyet taraftarları merkezce kontrol altında tutulmaya çalışılırken, merkeziyetçilik açıkça ilan edilmekten kaçınılmıştır.

III. Müstakil Liva Uygulaması

1923 yılının mülki idareyi ilgilendiren önemli uygulamalarından biri de Birinci Meclis döneminde uygulanmakta olan müstakil liva uygulamasına bu dönemde de devam edilmesidir. Nitekim Çatalca, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla müstakil liva haline getirilirken, aynı konu Dersim ve Siverek için de gündeme getirilecek ve her iki livanın da müstakilen yönetilmesine karar kılınacaktır. Sonrasında ise bu durumun değiştiği görülecektir. Nitekim 15 Ekim tarihinde Ergani mebusu Kazım Vehbi Bey tarafından, Ergani livasının müstakilen yönetilmesine yönelik verilen kanun teklifinin reddedilmesinde bu eğilimin izlerini bulmak mümkündür. Reddin gerekçesinin milletvekilleri tarafından sorulması üzerine verilen cevap, yeni teşkilat gereğince her livanın zaten müstakil olacağı şeklinde olmuştur (TBMM ZC, C.2, İ.36, 15.10.1339). Bu açıklamadan sonra, mebuslar ayrıca bir müstakil liva kurulmasına gerek olmadığı yönünde ikna olmuş olsalar da konu daha sonra meclisin gündemine tekrar gelecektir. Ergani mebusu Kazım Efendi ve Mersin mebusları Niyazi ve Besim Beyler livalarının neden mülhak olarak yönetilmeye devam edilmesi gerektiği yönünde soru yönelteceklerdir (TBMM ZC, C.4, İ.64, 8.12.1923). Sorulara cevap olarak Dâhiliye Vekili Ferit Bey, mevcut durumda 77 vilayet bulunduğunu ve bunların içerisinde Mersin, Ergani, Cebelibereket, Kozan,

Gelibolu, Tekirdağ, Kırkkilise, Hakkâri, Üsküdar ve Beyoğlu olmak üzere 10 tanesinin mülhak olarak yönetilmesinin uygun olduğunu ifade ederek gelen önerileri yararlı bulmadığını açıklamıştır. Gerekçe olarak, mevcut durumda çok küçük vilayetlerin bulunduğunu, buralara verilen tahsisatın da, jandarmanın da yetersiz kaldığını göstermektedir. Dâhiliye Vekilinin bu cevabı üzerine Niyazi ve Besim Beyler, Mersin'in nüfusunun çok, gelirin ise yeterli olduğunu söylemeleri üzerine Dâhiliye Vekili, Mersin'in bu gücünü bağlı olduğu Adana'ya borçlu olduğu şeklinde cevap vermiştir. Dolayısıyla meclisteki görüşmelerin sonucunda müstakil- mülhak liva konusunda herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Müstakil- mülhak liva ayrımının ortadan kalkması ancak, 8 Mart 1924 günlü oturumda, 82 sayılı kararla (Keskin, 2009: 289), Beyoğlu ve Üsküdar dışındaki tüm mülhak livaların müstakil kılınması ile sonuçlanmıştır.

Hükümetin çeşitli zamanlarda meclisin gündemine getirmeye çalıştığı tüm bu kanun tasarılarından da anlaşılacağı üzere, 1921 Anayasası'nın adem-i merkeziyetçiliği öngören ilkeleri gündemden düşürülmeye başlanmıştır. Artık yerele özerklik isteyen az sayıdaki milletvekillerinin 1921 Anayasası'nın yerelci ruhuna atıfta bulunarak, hükümetin merkeziyetçi uygulamalarına karşı çıkmalarını önlemek amacıyla dönemin merkeziyetçi yapısına uygun yeni bir anayasa yapmak mecburi hale gelmiştir.

IV. 1924 Anayasası ve Mülki İdare Sistemi

1924 yılının Mart ayı itibariyle meclisin gündemine gelen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gerekçesinde, “bir merkezin kavi bulunması memleketi ila eder. Adem-i merkeziyet ise zahiren hürriyet aknumini takviye eder ise de bedii zaıftır” ibaresini kullanarak usul olarak merkeziyetçiliği açıkça vurgulamıştır. Yine gerekçede adem-i merkeziyet usulünün federasyon yöntemi için uygun olduğu belirtilirken, federasyon usulünün ise “vahdeti milliyeyi haiz memleketlerde” uygulanamayacağı belirtilir. Vilayet yönetimi ise tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif ilkelerine (TBMM ZC, C.7, İ.1, 9.3.1340) dayandırılacaktır. Kanunun gerekçesinde yer alan bu ifadelerin de açıkça gösterdiği gibi, 1921 Anayasası'nın adem-i merkeziyetçi ruhundan tam bir kopuş yaşanmıştır.

Yayla bu durumu, 1924 Anayasası'nın kabulüyle birlikte açıkça 1921 Anayasası'nın adem-i merkeziyetçi yapısının reddedildiğini ifade ederek, yönetim sisteminin yeniden merkeziyetçi bir yapıya dönüşmesinin nedenini “birçok bölücü olayla mücadele etmek zorunda kalan ve genç Cumhuriyet'in çağdaşlaşması için gerekli olan reformların tüm ülke çapında aynı güçte etki göstermesini isteyen T.B.M.M. Hükümetinin ister istemez merkezileşeceği” (Yayla, 1982: 135) şeklinde açıklar. Nalbant'da “1924 Anayasası'nın 1921 Anayasası'na oranla daha merkeziyetçi bir idare anlayışını benimsediğini ifade

ederken bu olgunun yansıması olarak 1876 Kanun-i Esasisi’nin kabul ettiği tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif ilkelerine geri dönülmesini görür” (Nalbant, 2012: 191-192). Güler ise, 1924 Anayasası ile birlikte, yerel egemenlerin güç alanlarının daraltıldığına ve yerel kamu gücünün bu sınıfça doğrudan kullanılmasının önlenmesine dikkat çeker (Güler, 1998: 155).

1924 Teşkilat-ı Esasiye kanunu altıncı faslına “Vilayet”e ayırmıştır. 89. madde de mülki kademelenmeyi vilayet, kaza ve nahiyeye olarak saymış, nahiyelerin kasaba ve köylerden oluşacağını belirtmiştir. 90. madde de “vilayet, şehir, kasaba ve köylerin hükmü şahsiyete sahip olduğunu” belirtirken, nahiyeye ve kazalar için bir tüzel kişilik öngörmemiştir. 91. madde de ise “Vilayetler umuru, tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif esasına üzerine idare olunur” (Yayla, 1982: 131- 132) diyerek Kanun-i Esasi’deki iki yönetim ilkesine geri dönüş yapmıştır.

Meclis görüşmeleri sırasında 91. maddenin kapsamını oluşturan yönetim ilkeleri konusunda kanun tasarısına karşı itirazlar yükselmiştir. Kanun maddesinin görüşülmesi sırasında söz isteyen Abdullah Azmi Efendi, tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif ile yönetilecek olan birimlerin sadece vilayetlerle sınırlı kalmayıp, nahiyeye ve kazalara da uygulanması gerektiğini bildirir. Ancak bu teklif kabul edilmez. Abdullah Remzi Bey’in tevsi-i mezuniyetten maksadın ne olduğunu sorması üzerine ise, Cemal Nuri Bey, federasyon usulünün neden kabul edilemeyeceğini bir kez daha anlatır ve tevsi-i mezuniyetin, her işin merkez tarafından yapılmaması, gerektiğinde işin mahalline sevk edilmesi anlamına geldiğini belirtir. Açıkça adem-i merkeziyetçiliğin benimsenmediğini de ifade eder. Giresun mebusu Hakkı Tarık Bey ise, “kaza ve nahiyelere de tüzel kişilik tanınması” gerektiğini söyler. Buna cevaben Celal Nuri Bey, “kazaların sadece bir idari birim olduğunu, dolayısıyla kazaların hükmi şahsiyete haiz olamayacaklarını” bildirir (TBMM ZC, C.8, İ.1, 20.4.1340).

Görüldüğü üzere, hükümet artık “tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif ilkeleri üzerinden kurulacak olan mülki yapının merkeziyetçi olmayacağını ispat etme külfeti altında değildir.” Zaten mebuslardan böyle bir istek de gelmemiştir. Kanun maddelerinde açıkça merkeziyetçilik savunulmakta, federasyon sistemi ile adem-i merkeziyetçiliğin aynı anlama geldiği kabul görmektedir (Önen ve Reyhan, 2011: 473).

1924 Anayasası’nın diğer iki anayasadan en önemli farklılığı, mülki idari birimlerin azaltılmış olmasıdır. Cumhuriyet’ten önce idari bölümlenme vilayet, liva, kaza, nahiyeye ve köy şeklinde sıralanırken, bunlardan liva birimi kaldırılmıştır. Buna karşılık, idari birimler eskiye oranla küçülürken, il sayısı ise artırılmıştır. İdari birimlerin küçültülmesi, 1921 Anayasası’nda öngörülen ancak uygulamaya geçirilemeyen umumi müfettişlik kurumunun tesis edilmesine imkân sağlamıştır.

Hükümetin açıkça merkeziyetçiliği ilan ettiği bu dönemde milletvekilleri, merkeziyetçilik uygulamasına yoğun tepki göstermemişler, ancak kurulmaya çalışılan merkeziyetçi yapıya yönelik muhalefet yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası (TCHF) etrafında toplanmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası parti programında “Milli vahdetin halelden masuniyetini temin için devletin murakabesi baki kalmak şartı ile idari adem-i merkeziyet esası terviç edilecektir” ifadesi kullanılarak Cumhuriyet Halk Fırkasının(CHF) mülki idareye yönelik çizgisinden farklı bir tavır takınmıştır. Ayrıca parti programında; yerel katılımın tam olarak sağlanabilmesi amacıyla seçim sisteminin düzenlenmesi, yerel kuruluşlara hazineinden yardım yapılması (md.15) gibi konular da yer almıştır. Dolayısıyla TCHF’nin yerel yönetimlere yaklaşımı, CHF’nin aksine yerel karşısında merkezi zayıflatıcı bir yönde olmuştur (Tunaya, 1952: 616- 620).

V. Şeyh Sait İsyanı Ve Tetkikat Komisyonlarının Oluşturulması

1925 yılı itibariyle ülkenin yönetsel alanını ilgilendiren bir başka olay Şeyh Sait Ayaklanması ve Şapka Kanunu’na yönelik ayaklanmalar sonucunda özellikle yurdun doğu bölgesinde ilan edilen sıkıyönetim uygulamasıdır. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 86. maddesi Bakanlar Kuruluna bir isyan halinde sıkıyönetim ilan etme yetkisi vermektedir.⁴ Bu maddeye dayanarak, Bingöl ilinin Genç ilçesinde başlayan ancak genişlemesi muhtemel olan isyanın bastırılması için 23 Şubat’ta 1547 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Ergani, Elaziz, Genç, Muş, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Siverek, Urfa, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri illerinde, 1547 sayılı karara ek olarak bir gün sonrasında çıkarılan 1551 sayılı karar ile de Malatya ilinde sıkıyönetim uygulaması ilan edilmiştir (TBMM ZC, C.14, İ.63, 23.2.1341). Ancak hükümete verilen geniş yetkiler sadece Doğu illeri ile sınırlı kalmamış, Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümet, sıkıyönetimin ilan edildiği iller dışında da geniş yetkiler kullanmıştır. Hükümet, Şeyh Sait İsyanı ile birlikte askeri ve siyasi sorunların yanında yönetsel sorunların da var olduğunu kabul etmiş ve isyan sonrasında bir takım yönetsel önlemler almaya başlamıştır. Nitekim, Başbakan İsmet İnönü, 7 Nisan 1925’te isyan ile ilgili olarak yaptığı konuşmada “harekatı askeriyenin

⁴Ayrıntılı bilgi için bkz: madde 86.- Harp halinde veya harbi icabettirecek bir vaziyet hududunda veya isyan zuhurunda veyahut vatan ve Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiili teşebbüsat vukuunu müeyyit kati emaret görüldükte İcra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumi veya mevzii idarei örfiye ilan edebilir., Gözler, Kemal (2000), **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, s. 70-75.

bitirileceğini, ardından da yönetsel ve adli önlemlerin alınacağını” (TBMM ZC, C.14, İ.96, 7.4.1341) bildirmiştir. İsyân sonrasında İsmet Paşa’nın da belirttiği gibi yönetsel alanda düzenlemeye gidilerek, mülki teşkilatın yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiş ancak gerçekleştirilen düzenleme mülki sınırların çizilmesi ile sınırlı tutulmuştur. Bu anlamda öncelikle 20 Nisan 1925 tarihinde alınan 134 sayılı kararla “Meclis-i Ali’nin tatili mesaisi devrinde isyan sahası teşkilatı mülkiyesinde tadilat icra ve tatbiki için hükümete yetki” verilirken, 3 Mayıs’ta “ idari teşkilatın reorganizasyonu için seyyar tetkik heyetleri ve bunların raporlarına göre inceleme yapacak bir Merkez Komisyonu’nun kurulması ile bütün bu görevlilere verilecek yevmiye ve yollukların tespitine ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı alınmıştır.” Buna göre yönetsel çalışmalar genel olup, tetkik ve tahkik komisyonları tarafından yapılırken, yeniden düzenleme amacıyla yerinde incelemelerde bulunmak üzere seyyar Taksimatı Mülkiye Tetkik Heyetleri ve tetkik heyetinin raporlarını değerlendirmek üzere Tetkikatı Mülkiye Merkez Komisyonu kurulacaktır (Yılmaz, 2012: 1760). Buna göre Türkiye’nin idari teşkilatı ve mülki taksimatını yerinde inceleyecek olan heyetler, nahiye, ilçe ve illerin ekonomik ve coğrafi durumlarına göre var olan mülki taksimatın devam etmesi ya da değiştirilmesi konusunda bilgiler vereceklerdir. Nitekim yapılan incelemeler sonucunda halkın yönetime yaklaştırılması amacıyla mevcut olan altı yüz nahiyenin ilk etapta bine çıkarılması uygun görülmüş, yine umumi müfettişlik kurumunun kurulması ön görülmüştür. Ancak çalışmanın önemli bir kısmı tamamlanmış olsa da yasal değişikliğin yapılması ertesi yıla kalmıştır. 1926 yılında 877 sayılı “Teşkilatı Mülkiye Kanunu” ile il sayısı azaltılarak yönetsel birimlerin bağlılıkları değiştirilmiştir.

VI. Yerelden Merkeze Yetki Aktarımı

Bu dönemde personel atamalarında da ciddi bir merkezileşme eğilimi gözlenmektedir. Hükümetin merkezileşme yönündeki önemli teşebbüslerinden birisi de vilayetlerde görev yapan ve tayinleri valilere bağlı olan memurları doğrudan merkezce atama yönündeki adımdır. Hükümet 1926 yılının Şubat ayında sunduğu bir kanun tasarısı ile 1913 Kanun-i Muvakkati’nin 15. maddesinde değişiklik yapılmasını isteyerek, polis müdürleri gibi merkez memurları ile polis birinci ve ikinci komiserleri ve komiser muavinlerinin mahallerinin görüşü alınarak, Dâhiliye Vekâleti tarafından atanmalarını ister. Dâhiliye Encümeni, kanun taslağında sadece “mahalleri” sözcüğünü “valilerin” şeklinde değiştirmesi ile yetinirken, meclisin gündemine kanun tasarısı mecliste herhangi bir itiraz ile karşılaşmadan kabul edilir. Böylece merkez,

polis müdür, komiser ve memurlarını atama yetkisini valilerden alarak, kendi bünyesine çekmiştir.⁵

Bu dönemde hükümetin yerel üzerinde merkezi güçlü kılma çabalarından birisi de Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile simgelenmektedir. Bu kanunun kabul edilmesi ile birlikte vilayetlerin bu konudaki yetkileri de ellerinden alınmıştır. Bu konu aslında daha TBMM'nin ilk açılış zamanından kalmıştır. Bilindiği üzere, vilayetlerdeki maarif işleri özel idarelere bırakılmıştır. Ancak meclisin açılmasından itibaren özel idarelerin eğitim konusunda üzerine düşen görevleri yerine getiremedikleri sıklıkla dile getirilen bir sorun olmuştur. TBMM'nin açılıp, İcra Heyeti'nin programının mecliste okunmasının hemen ardından maarif teşkilatına yönelik şikâyetler milletvekilleri tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Milletvekilleri, özel idarelerin öğretmen maaşlarını ödemede karşılaştıkları güçlüklerden bahsederek, hükümetin programını bu konuya değinmediği için eksik bulmuşlardır. Dönemin Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, milletvekillerine hak vererek, özel idarelerin öğretmen maaşlarını ödemede karşılaştıkları güçlükleri doğrulamıştır. Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey ise, yaşanan sorunların nedeninin Muhasebe-i Hususiyeler olmadığını, temel sorun alanının para olduğunu, bunun da savaş yılları sırasında tahsilâta önem verilmemesinden kaynaklandığını belirtir ve bunların kaldırılmasını halk için yine eski yönetime dönüş olarak değerlendirir (TBMM ZC, C.1, İ.1, 9.5.1336).

Aynı konu meclisin gündemine birçok defa gelmiştir. Mecliste il genel meclisi üyelerinin maaşlarının artırılmasına yönelik kanun maddesi tartışılırken milletvekilleri konuyu yine öğretmen maaşlarının özel idarelerce ödenmesi konusundaki güçlüklerle getirmiştir. Temelde öğretmen maaşları ödenemezken, arazi ve emlak sahibi il genel meclisi üyelerine bu paranın nasıl verileceği yönünde itirazda bulunmuşlardır. Mehmet Şükrü Bey, öğretmen maaşlarının ödenememesinin suçunu il özel idarelerine değil merkezi hükümete bularak, bunun nedenini merkezi hükümetin adem-i merkeziyet ilkesine uymayarak özel idarelerin yetkisini günden güne kıymasına bağlar (TBMM ZC, C.2, İ.1, 22.5.1336).

Öğretmen maaşlarının ödenememesi konusu birçok defa daha meclisin gündemine gelmiştir. Adem-i merkeziyet taraftarı milletvekilleri bu yetkinin il özel idarelerinin elinden alınmasına karşı çıkarken, merkeziyet taraftarı milletvekilleri, öğretmen maaşlarının il özel idarelerinin bütçelerince karşılanamamasını bir fırsat olarak görmüş ve doğrudan il özel idarelerinin

⁵Ayrıntılı bilgi için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt 22, İçtima Senesi: 3, 24.2.1926, Tarihli Zaptın Sonuna Ek, Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası, s. 10.

kaldırılmasını teklif etmişlerdir. Nitekim Siverek Milletvekili Mustafa Lütfi Bey, özel idarelerin kaldırılmasına yönelik meclise bir teklif getirmiştir (TBMM ZC, C.2, İ.1, 17.7.1336).

Sonuç olarak, meclis tartışmalarından da anlaşılacağı üzere özel idarelere bırakılan eğitim konusu dönem için büyük sorun teşkil etmektedir. Bu başarısızlığın temel nedenini merkezîyet taraftarı mebuslar özel idarelerin kendisi olarak görürken, adem-i merkezîyet taraftarı mebuslar ise sorunun temelini hükümetin uyguladığı merkezîyetçi politikalara bağlar. Ve merkezîyetçi sistemin il özel idarelerinin yetkilerini elinden alarak il özel idarelerini iş göremez hale getirmesinden yakınırılar.

31 Mart 1926 tarihinde meclisin gündemine gelen bir başka kanun tasarısında hükümet, yerel düzeydeki bütün sıhhiye görevlilerinin tayinlerinin Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti tarafından yapılmasını istemektedir. Buna karşılık Dâhiliye Encümeni, “... Vilayetler idare-i hususiyede şahsiyeti hükmiye ye haiz bulunmak itibariyle deruhte mesuliyet eylediklerinden bu ağır vazifeye karşı kendilerine bazı hukuk ve salahiyet temini hak ve vazifenin müteakıl olması icabeti hukukiye sine binaen zaruridir” tespitinde bulunarak, belediyelere yapılacak olan müdahalenin Cumhuriyet prensipleriyle bağdaşmadığı gerekçesiyle kanun tasarısını reddetmiştir. Ancak Sıhhiye ve Dâhiliye Encümenlerinden oluşturulan ortak encümende kanun tasarısı kabul edilmiştir (TBMM ZC, C.23, İ.3, 31.3.1926).

Kanun maddelerinin meclis görüşmeleri sırasında, milletvekilleri, önceden tevsi-i mezuniyet esası gereğince vilayetlere ve valilere verilmiş olan görevlerin, şimdi geri alındığından bahsederek, bu gibi hizmetlerin merkezde toplanmasının vilayetlerin işlerini aksatacağını belirterek düzenlemeyi tevsi-i mezuniyet esası üzerinden eleştirirler. Nitekim Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, hükümetin gündeme getirmiş olduğu kanun tasarısının İdarei Umumiyei Vilayet Kanunu’nun kaldırılması demek olduğunu, ayrıca maddelerinden birini tevsi-i mezuniyet konusuna ayırmış olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na da aykırı olduğunu belirtir (TBMM ZC, C.23, İ.3, 31.3.1926).

Milletvekillerinin kanun tasarısına yönelik itirazlarının temelini tevsi-i mezuniyet ilkesi oluşturduğundan, Maliye Vekili Hasan Bey tevsi-i mezuniyetten hükümetin ne anladığını ifade etmek için kendince bir tanım yapar. Öncelikle milletvekillerinin iddialarına cevaben 1913 Kanun-i Muvakkati’nin merkezîyetçi ya da tevsi-i mezuniyetçi olmadığını, dayanaklarının ve yapıldığı ortamın “bir tuhaf” olduğunu belirttikten sonra kanun tasarısının tevsi-i mezuniyet ilkesine aykırı olmadığını ileri sürer. Vekil, tevsi-i mezuniyeti:

“İdare-i mahalliyelere ait olması lazım gelen hukuk ve vazaifi tamamen idarei mahalliyelere bırakalım. Hükümeti merkezîyenin doğrudan doğruya

ifasıyla mükellef tutulması zaruri olan hususatı hükümeti merkeziyeye verelim. Hakiki tevsi-i mezuniyet bundan başka bir şey değildir” (TBMM ZC, C.23, İ.3, 31.3.1926) şeklinde tanımlar.

Görüldüğü üzere İkinci Meşrutiyetten beri gündemde olan merkezîyetçilik- adem-i merkezîyetçilik tartışması bu defa merkezîyet- tevsi-i mezuniyet ilkeleri üzerinden yürümektedir. Önceki dönemde tevsi-i mezuniyet ilkesini merkezîyetçilik esasını sağlamada bir çıkış noktası olarak gören hükümet, şimdi tevsi-i mezuniyet ilkesinden de kurtulmak istemektedir. Yine meclis tartışmalarından anlaşılacağı üzere, milletvekilleri ise bir önceki dönemin adem-i merkezîyet söylemi yerine tevsi-i mezuniyet üzerinden hükümetin politikalarına yüklenmeye başlamışlardır.

Meclisteki tartışmaların ardından milletvekillerinden gelen kanun tasarısının değişikliğine ve reddine dair takrirler reddedilir ve bu tasarıda yasaladır. Ancak hükümetin taşradaki memurları merkeze bağlama çabaları bununla da son bulmaz. Hükümet, “İdare-i Umumiyei Vilayet Kanunu Mucibince Azil ve Nasıpları Vilayete Mevdu Maliye Memurlarından Bazılarının Doğrudan Doğruya Vekaletçe Tayinleri Hakkında Kanun Tasarısını” meclise sunar. Kanun tasarısının gerekçesinde:

“İdarei Umumiyei Vilayet Kanunu gereğince, varidat, muhasebe mümeyyiz veya başkâtipleriyle kaza mal müdürleri memurini taliyeden addolunarak şimdiye kadar memurini mumaileyhin vilayetlerce tayin olunmakta idi. Ancak bu memurların vilayet tarafından atanması bir takım sorunlara yol açmış, ayrıca hazinenin koymuş olduğu hedeflere ulaşılması konusunda da bir engel teşkil etmiştir”⁶ ibaresi yer alır. Bu nedenle bu engellerin ancak ifade edilen memurların merkezden atanması ile ortadan kaldırılabileceği ifade edilmiştir.

Kanun tasarısının meclisteki görüşmeleri (TBMM ZC, C.24, İ.3, 3.4.1926) sırasında tartışmalar, merkezîyet- adem-i merkezîyet, tevsi-i mezuniyet ve valilerin görev ve yetkileri üzerinden yürütülmüştür. Kanun tasarısına karşı olan milletvekilleri ise oluşturulmak istenen düzenleme ile birlikte “valilerin ellerinde kalmış birkaç küçük yetkinin de onlardan alındığını”, “valilerin mevcut durumda bir polis müdürü vazifesiyle muvazzaf olarak kaldıklarından, dolayısıyla valiye bu kadar çok para vermenin boş olduğundan, valiliğin hatta Dâhiliye Vekâleti'nin kaldırılması” gerektiği yönünde sitemde bulunurlar. Yine idare usulü olarak eğer merkezîyetçilik

⁶Ayrıntılı bilgi için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt 24, İçtima Senesi: 3, 3.4.1926, tarihli Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası için bkz.: zaptın sonunda yer alan ek, s. 13.

tercih edilmiş olsaydı, bu konuların hiç biri sorun oluşturmazdı, ancak seçilen usul bu olmadığından yerele yapılan her bir müdahaleyi anayasaya açılmış bir yara olarak değerlendiren milletvekilleri de vardır. Kanun tasarısına destek veren mebuslar ise nitelikli eleman konusu üzerinden giderek, memleket şartlarında valilerin bu işleri gördürecek nitelikli mali elemanı bulamayacağı şeklinde değerlendirmede bulunurlar.

Mebuslardan gelen yoğun itirazlar üzerine söz alan Maliye Vekili Hasan Bey (TBMM ZC, C.24, İ.3, 3.4.1926) bir kez daha tevsi-i mezuniyeti “merkezin hakkını merkeze, mahallinin hakkını mahalline vermek” olarak tanımlayarak, “... Binaenaleyh bütçenin mevkiî icraya konması noktaî nazarından, rüesayı memurini maliyenin idarei mahalliye ile alakası bariz olmadığından”, tevsi-i mezuniyet ilkesine de bir aykırılık teşkil etmeyeceği yönünde görüş bildirir. Tüm bu tartışmaların sonunda vilayetlerin mali görevlilerinin tayini de merkeze alınmıştır.

VII. Taksimâtı Mülkiye Tetkikatı’nın Netayici Hakkında Umumi Rapor

Mülki idari yapının genel esasları anayasada bu şekilde belirlenirken 1926 yılına gelindiğinde mülki yapının yeniden değiştirilmesi söz konusu olmuştur. 29.5.1926 tarihinde meclisin gündemine “Taksimâtı Mülkiye Tetkikatının Netayici Hakkında Umumi Rapor”⁷ getirilmiştir. Raporda, vilayetlerden kaldırılması ve birleştirilmesi gerekenlerin belirlenmesi, kazaların merkezlerinin nahiye ve köylerine göre merkezi olup olmadığının tespit edilmesi, kazalardan nahiye derecesine inmesi gerekenlerin, nahiyelerden kaza derecesine yükselmesi gerekenlerin saptanması, yeni nahiyelerin oluşturulması gibi konular yer almıştır. Ayrıca raporda, mülki taksimata yön verirken iktisadi, idari, siyasi, sıhhi ve askeri esasların da göz önünde bulundurulması vurgulanır. Buna göre raporda on bir vilayetin kaza statüsüne indirilmesi istenmektedir. Bu on bir vilayet, Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Gelibolu, Genç, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan, Muş ve Dersim olarak belirtilir. Raporda her vilayetin kazaya indirilme sebebi açıkça ifade edilmektedir. Genel olarak bu nedenler, nüfus ve gelir azlığı, ulaşım sorunu, coğrafi sahanın darlığı ve güvenlik sorunu olarak özetlenebilir.

---

⁷Taksimâtı Mülkiye Tetkikatının Netayici Hakkında Umumi Rapor için, bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt 25, İçtima Senesi: 3, 29.5.1926 Tarihli Zabıtın Sonunda Yer Alan 199 Sıra Numaralı Teşkilatı Mülkiye Hakkında Başvekaletten gelen (1/955) Numaralı Kanun Layihası ve Dahiliye ve Muvazeneî Maliye Encümenleri Mazbataları Başlıklı Ek, s.136- 141.

Bu doğrultuda 30 Mayıs 1926 tarihli 877 sayılı kanun ile on bir vilayet kazaya dönüştürülürken, yirmi yedi kaza nahiyeye dönüştürülmüş, altmış nahiyeye kaldırılmış ve on sekiz kaza yeniden oluşturulmuş ve on yedi kazanın ise bağlılıkları değiştirilmiştir (TBMM ZC, C.25, İ.110, 30.5.1926). Görüldüğü üzere kanun mülki teşkilatta köklü bir değişiklik meydana getirmemekte, sadece mülki taksimatı yeniden belirlemektedir. Kanunun gerekçesine göre bir ilin il olma vasfını kaybedip kaybetmeyeceğine dair ölçütler, genel bütçeye ait gelirlerin yerel giderleri karşılayamaması, özel idarelerin zayıflığı, nüfusun azlığı, sahanın darlığı, büyük ve güçlü yönetim kademeleri arasında sıkışmış olması, kendi kendine yeterli olamaması, arazisinin coğrafi nedenlerle bağımsız yönetilmeye elverişli olmaması ve iktisadi, askeri bir takım sorunlar olarak belirlenmiştir. Ancak iller bahsedilen özelliklerden bir tanesini taşımakla il vasfını kaybetmeyeceği gibi il vasfını kaybetmesi için bütün özellikleri taşıması da gerekemeyecektir. Buna göre Üsküdar ve Beyoğlu Vilayeti, eskiden beri idari, mali, eğitim vb. konularda zaten İstanbul Şehremaneti tarafından yönetilmektedir. Bu nedenle Üsküdar ili sadece bir isim değişikliği ile kaza yapılmaktadır. Çatalca vilayeti ise, savaş sonrasında Rum ve Ermenilerin ayrılması ile birlikte nüfus ve gelir durumu açısından yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Çatalca kazaya dönüştürülerek, İstanbul iline bağlanmaktadır. Gelibolu Vilayeti ise, nüfus azlığı ve yerleşim açısından uygun olmaması nedeniyle kaldırılmıştır. Genç ve Ardahan Vilayetleri: gideri gelirinden fazla olması nedeniyle kaldırılmaktadır. Ergani Vilayeti: “Diyarbakir ve Elaziz gibi iki büyük ilin arasında sıkışıp kalan ilin bazı mahalleri Diyarbakir’e, bazı mahalleri ise Elaziz’e verilerek” kaldırılmaktadır. Siverek Vilayeti: “Viranşehir’den başka kazası kalmayan ilin merkezi de yönetim yeteneğinden yoksundur”. Bu nedenle kaza yapılarak Urfa’ya bağlanmıştır. Kozan Vilayeti: “Savaş sonrası nüfusu çok azalan Kozan, kaza yapılarak Antalya’ya” bağlanmaktadır. Muş Vilayeti: “savaş sırasında nüfusu çok azalmıştır ve geliri çok düşüktür. Kendisi ile aynı durumda olan, ancak sınır ili olarak oldukça büyük önem taşıyan, kendisinden daha büyük olan Bitlis iline” bağlanmıştır (TBMM ZC, C.25, İ.109, 29.5.1926).

Raporda Dersim Vilayetinin kazaya indirilme sebepleri oldukça uzun sayılır:

“ Bu vilayet küçük, ümrandan mahrum, imarata az kabiliyetli, maarifsiz halkı iptidai hayatta, dağlık, yolsuz, ücra bir yerdir”. Bölgenin coğrafi geri kalmışlığı bu şekilde tasvir edildikten sonra gelirin de vilayetin masraflarını karşılamaktan uzak olduğu belirtilir. Dolayısıyla biçare halkı medeni bir hayata kavuşturmak ancak Dersim’i başka vilayetlere bağlayarak sağlanabilir. Ayrıca raporda, Dersim’i başka vilayetlere bağlamanın faydaları üç başlık altında sayılmıştır. Buna göre, Dersim unvanı önceden beri “hatırhıraş” yani gönül inciten olmuştur. Bunun nedeni o bölgede öteden beri sürekli karışıklıkların baş

göstermesi olarak açıklanır. Dolayısıyla böyle bir yere bir de vilayet unvanı verilmesi olumsuz tesirini artırmaktadır. Dolayısıyla vilayet unvanının ortadan kaldırılması gerekmektedir. İkinci olarak Dersim’in özel geliri 30.000 liradan oluşmaktadır. Bu da yeterli bir gelir değildir. Erzincan’da Dersim’in yükünü kaldıramayacağından sadece Nazımiye kazasının Erzincan’a bağlanmasına geri kalan kısmının ise idari yapısı ile birlikte Elaziz’e bağlanmasına karar verilmiştir. Üçüncü olarak ise:

“Dersim haşarı bir çocuk gibi uygunsuz hallerde bulunduğu vakit kendisini terbiye edecek müessir ve kuvvetli nıgehbanlara da muhtaçtır. Bu günkü halinde Dersim üzerinde sadece bir vilayetin kuvveti tesirlidir. Oysa Dersim iki parçaya ayrıldığında üzerinde iki vilayetin kuvveti geçerli olacaktır” (TBMM ZC, C.25, İ.109, 29.5.1926) şeklinde değerlendirilen Dersim, gerek gelir azlığı ve isyanların yoğunluğu, gerekse de il olarak kalmasının yerel egemenlerin gücünü artırdığı gerekçeleriyle il olarak kalması merkezi hükümet tarafından sakıncalı bulunmuştur.

Kanun layihasının meclis görüşmeleri sırasında Erzurum Mebusu Münir Hüsrev Bey, layihada bahsi geçen on bir vilayetin kazaya dönüştürülmelerinin sebepleri arasında sayılan gelir azlığı meselesinden bahsedip, gelir azlığının bir vilayetin ilgası için geçerli bir sebep olamayacağını, taksimatın oluşturulmasında önemli olanın gelir miktarı değil, coğrafi konumunun olduğunu vurgular. Tekirdağ Mebusu Dahiliye Vekili Cemil Bey, Münir Hüsrev Bey’e cevaben bazı vilayet ve kazaların kaldırılmasının sebeplerinin sadece nüfus ve gelir azlığına dayandırılmayacağı, bu vilayetler ve kazaların kaldırılmasının asıl nedeninin kendi kendilerine yeterli olamadıkları için kaldırılmalarının uygun görüldüğünü belirtmiştir. Ve meclisin gündemine gelen teşkilat layihasının ülke için en iyisi olduğunu düşündüğünü söyleyerek, teşkilat layihası hazırlanırken iki düşünce üzerinde durulduğunu, bunlardan birincisinin memleketin az sayıda vilayetlere ayrılarak, kazalar taksim edilerek, nahiyelere kadar taksimat oluşturulması fikri, bunu “idare-i umumiye” olarak tanımlar. İkincisi ise, “idare-i mahalliye” fikridir ki, bu fikre göre birçok merkezler ve özerklik verilen vilayetler kendi kendilerini yönetmeli, bütçelerini oluşturmalı, meclisi umumilerini toplamalı ve halkın yerel işlerini kendileri yapmalıdırlar olarak belirttikten sonra birinci fikrin öngördüğü yönetim yapısının daha kolay olmasına karşın, hükümetin ikinci fikri tercih ettiğini belirtir (TBMM ZC, C. 25, İ.109, 29.5.1926).

Görüldüğü üzere, yeni uygulama ile birlikte güvenlik sorunu hala büyük bir öneme sahip olmakla birlikte, sosyo-ekonomik kaygılar da ön plana çıkmaya başlamıştır. İl sayısının azaltılması ile merkezi yönetimin gücünün artırılması sağlanmaya çalışılırken, güvenlik açısından sorunlu iller üzerinde denetim kurmaya da çalışılmıştır.

VIII. İl Genel Meclisi Üye Sayısında Değişiklik

2 Haziran 1913 tarihinde kabul edilen 894 sayılı “İdarei Umumiyei Vilayet Kanunu Muvakkatinin 103. maddesinin Tadiline Dair Kanun” ile il genel meclisi üye sayısının artırılarak temsiliyet gücünün artırılması hedeflenmiştir. Bilindiği üzere, 1913 tarihli kanuni muvakkate göre, her il merkezinde bulunan il genel meclisi, her kazadan gelen bir temsilciden oluşmaktadır. Kanuni muvakkate göre her on iki bin beş yüz erkek nüfus bir temsilci gönderebilmektedir. Ancak, gerek Cumhuriyet rejiminin halkın temsil gücünü artırmaya yönelik yapısı, gerekse de il yapılan sancaklarla beraber il nüfusunun azalmış olması nedeniyle il genel meclisine yapılan düzenleme ile birlikte kazalardan seçilecek her bir üye için yedi bin beş yüz nüfus kabul edilmiştir (Yılmaz, 2012: 1934).

IX. 1927 CHP Kongresi Ve Mülki Yapıya Yönelik Görüşler

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılındaki kongre programı da mülki idari yapıya yer vermesi açısından önemlidir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının bir bölümünde iktisadi ve coğrafi koşulların göz önünde bulundurulurken nahiye teşkilatının oluşturulmasından, mahalli idarelere gerekli yetkilerin verilmesinden ve mülki taksimatın sürekli ıslah edilmesinden bahsederek mülki yapıya verilen önemi vurgulamıştır.

“Rüesayı memurini mülkiyenin salahiyeti lazıme malik olmasına itina ve bu bapta mevzuatı kanuniyemizde icap eden ahkâmın derpiç edilmesi ihtiyacımızdandır. Kezalik iktisadi ve coğrafi münasebat nazara alınarak nahiye teşkilatı yapılması, mahalli idarelere kafi salahiyet verilmesi ve taksimatı mülkiyenin vesaiti münakalenin tekemmülü nisbetinde mütemadiyen ıslah edilmesi ehemmiyet verdiğimiz meselelerdendir.”⁸

Parti programı ile uyumlu olarak nahiye birimi ile ilgili düzenleme 1928 yılında meclisin gündemine gelmiştir. Dâhiliye Vekâleti, mülki idarenin ıslahına yönelik adımların doğru atılabilmesi amacıyla her ilden, o ilin asayış, maarif, nafia, iktisat, sıhhat alanlarındaki durumlarını, gelişimini ve ihtiyacını,

---

⁸“927 teşrinievvel Cümhuriyet Halk Fırkası kongresinde ittifakla kabul edilen umumi reis Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin program beyannameleri”, içinde, Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1931, s. 36 dan aktaran Önen, Nizam, Cenk Reyhan, (2011), **Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 527.

yapılması gerekenleri ve alınacak önlemleri içeren bir rapor hazırlamalarını istemiştir (Dik, 2012: 2193). Toplanan raporlar neticesinde nahiye teşkilatının önemi üzerinde durulacak ve meclisin gündemine tam teşekküllü nahiye konusu getirilecektir. Dâhiliye Vekâleti’nin hazırlamış olduğu kanun tasarısına göre, mevcut nahiyeler ihtiyaçları karşılayamayan eksik teşkilatlar olarak değerlendirilmişlerdir. Nahiyelerin başında mevcut durumda sadece bir müdür bulunmakta, dolayısıyla vergi, nüfus, tapu gibi işlerin görülmesinde nahiye birimleri yetersiz kalmaktadır. Ayrıca nahiyelerin dağılımındaki dengesizlik vurgulanarak, bütün iller kapsamında bin beş yüz tam teşekküllü nahiye ihtiyacı duyulduğundan bahsedilmektedir. Tam teşekküllü nahiyeler oluşturulurken özellikle üç ilke üzerinde durulacaktır. İlk olarak, köylünün yaya olarak, sabah nahiye merkezine gidip, işini bitirdikten sonra akşam eve dönmelerini sağlayacak şekilde nahiyeyi çevreleyecek köylerin nahiye merkezine asgari on, azami on beş kilometre olması; ikincisi, nahiyeyle bağlı köy sayısının yirmi beş ten fazla olmaması ve üçüncü olarak ise, nahiye nüfusunun on bini geçmemesi olarak tasarlanmıştır. Tüm bu gerekçelerle 1928 yılından 1930 yılına kadar ikiyüz on beş nahiyenin kurulması amaçlanmıştır (Keskin, 2009: 327).

X. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın Mülki İdari Yapıya Yönelik Görüşleri

Mülki yapıya ilişkin görüşler meclisin 25 Nisan 1928 tarihli oturumunda Dâhiliye Vekâleti Bütçesi görüşülürken de gündeme gelmiştir. Dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın konuşması hükümetin mülki idare sistemi hakkındaki görüşlerinin anlaşılmasını sağlaması açısından önemlidir. Konuşmasına vilayetlerin tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif ilkelerine göre yönetildiğini ve bu ilkelerin anayasa tarafından da teminat altına alındığını hatırlatarak başlayan vekil, Cumhuriyet Halk Fırkasının da bu ilkeleri benimsediğini vurgular. Hali hazırdaki vilayet kanununun eksikliğinin hükümet olarak farkında olduklarından bahsettikten sonra yeni bir vilayet kanunu hazırlamak gerektiğini, böyle bir çalışmanın başlamış olduğunu ancak eksiksiz bir çalışma olması istendiğinden bu dönem için yetişmediğini ifade eder. Şükrü Kaya mülki taksimat konusunda da açıklama yaparak, bu konuda da bir nevi dönemin ve hükümetin görüşlerini yansıtmış olur. Dönemin mülki taksimat konusunda genel politikası olan vilayet sınırlarının daraltılmasını halkın ve demokrasinin lehine görerek, vilayetlerin sınırlarının belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken koşulun her vilayetin sınırları içerisinde gerek umumi gerekse mahalli gereksinimleri yerine getirebilecek güçte olmaları yani kendi kendilerine yeterli olabilmeleri olması gerektiğini belirttikten sonra bizde çok az vilayetin bu şartı yerine getirebildiğinden bahseder. Ayrıca vilayetlerin

küçültülmesinin daha ileri ve medeni ülkelerde daha önceden gerçekleştirilmiş bir durum olduğundan bahsederek, vilayetlerin küçültülmesine bir meşruiyet zemini de hazırlar (TBMM ZC, C.3, İ.1, 25.4.1928).

Konuşmasında köy konusuna da yer veren Şükrü Kaya, Cumhuriyet yönetimine kadar köylerin muhtarların keyfiyetine tabii olduğunu ifade ettikten sonra köylerin ıslahının da her iyi şey gibi Cumhuriyet döneminde yapıldığını ifade eder. Cumhuriyet'in kabul etmiş olduğu köy kanununun köylere tüzel kişilik tanıdığından bahseden vekile göre köyler nüfus açısından komün idaresi oluşturmaya elverişli değildir. Ancak yapılan kanun komün idaresi açısından bir ilk adımı teşkil etmektedir. Memleketin komün tarzı örgütlemelere ihtiyacı olduğunu ve bu ihtiyaç doğrultusunda meclise yeni bir kanun tasarısı getirdiklerini ifade eder (TBMM ZC, C.3, İ.1, 25.4.1928). Bu yeni tasarı tam teşkilatlı nahiyelerin oluşturulması tasarısıdır. Görüldüğü üzere Kurtuluş Savaşı sırasında gündemde olan nahiye sorunu tekrar önem kazanmıştır.

Konuşmasına nahiye teşkilatının tarihçesine yer vererek devam eden vekil:

“... 92 tarihli nizamname ile nahiye teşkilatımız vardı. Bu teşkilat 1329 kanunu ile ilga edildi. Bu günkü nahiyeler ihtiyaca tekabül edemeyen nasık teşekküller, taazzuvlardır. Evvela bunların başında yalnız nahiye müdürü vardır. Pek az istisna ile nüfus kâtibi, tapu katibi vardır. Saniyen; memleketin ötesine berisine gelişi güzel serpilmiştir. Yüz köylü nahiyeler olduğu gibi iki köylü nahiyeler de mevcuttur” (TBMM ZC, C.3, İ.1, 25.4.1928) ifadesini kullanarak, mevcut nahiye birimleri konusunda önemli bilgiler vermektedir.

Dolayısıyla meclisin gündemine gelen yeni düzenleme ile tam teşekküllü nahiye birimleri oluşturulmak istenmektedir. Yeni nahiye birimleri başta nahiye müdürü ile, katibiyle, tapusuyla, vergisiyle bütçesinin el verdiği ölçüde Sulh Hâkimi ile tam teşekküllü bir idari birim olarak düşünülmüştür. Ancak bu idari birimler önceden olduğu gibi, memleket dâhilinde gelişi güzel serpiştirilmekten ziyade, mesafe, nüfus ve köy miktarı esasına göre oluşturulacaktır. Yapılacak bu düzenleme ile birlikte köylünün işinin kolaylaşacağı ve köylünün vakit tasarrufu sağlayarak, daha çok üretime yoğunlaşacağı düşünülmektedir. Şükrü Kaya, bu üç şart göz önünde tutularak oluşturulacak nahiye sayısının bin beş yüz adet olduğunu ve bir nahiye teşkilatının bütün masrafları ile birlikte üç bin liraya mal olduğunu bildirirken, bin beş yüz nahiye biriminin toplam maliyetinin dört buçuk milyon olarak hesaplanmış olduğunu ve milletin bu kadar iyilik için bu parayı devletten esirgemeyeceğini de konuşmasına ilave etmiştir. Ancak bütçenin olanağı içerisinde bu tam teşekküllü nahiyelerden bu sene sadece yüz tanesi kurulabilecektir.

Konuşmasının bir bölümünde Meclis-i Umumilere değinerek, savaş döneminin mahalli idareler üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsettikten sonra Cumhuriyet dönemi ile birlikte mahalli idarelerin de geliştiğini ifade eder. Cumhuriyet’in ilanından 1928 yılına gelinceye dek geçen beş sene zarfında mahalli idarelerin bütçelerinin yüzde yüz on dan fazla arttığını belirtir ve vermiş olduğu rakamlara göre, 1923’te hususi bütçelerin toplamı on yedi milyon lira iken, 1924’te on dokuz milyona, 1927’de ise kırk bir milyon üç yüz elli üç bin liraya çıkmıştır. Vilayetlerin sahip oldukları bu bütçelerden en büyük payın maarif teşkilatına ait olduğunu da vekilin konuşmasından öğrenmekteyiz (TBMM ZC, C.3, İ.1, 25.4.1928).

Konuşmasının devamında vermiş olduğu bilgilerde dönemin belediye teşkilatının durumu da görülmektedir. Türkiye’de 1928 yılı itibariyle, altı yüz yirmi sekiz belediye teşkilatı vardır ve belediyelere verilen görevlerin önemine rağmen kendisinden beklenen hizmetleri yerine getirmesini sağlayacak yeterli gelirden mahrum olmaları sebebi ile güçsüz bir belediye modeli hüküm sürmektedir. Bunu dönemin Dâhiliye Vekili olan Şükrü Kaya’nın:

“Eski, harap, metruk, mühmel bırakılmış şehirlerimizi tamir ve imar etmek, karanlık, dar ve tamirsiz, kaldırımsız, lağımsız, çamurlu yollarını tanzim etmek ve temizlemek, sokakları tenvir etmek, tanzifatta bulunmak hep belediyelere mevzu vazaihtir. Buna karşı belediyelerin gördüğü mukabele; ekseriya takdirden, teşvikten ziyade tenkittir. Belediyelerin kuvvet ve salahiyetlerini artırmak, menabii hayatîyesini korumak ve varidatını artırmak zamanı çoktan gelmiştir” (TBMM ZC, C.3, İ.1, 25.4.1928) ifadesinden anlayabiliriz.

XI. Umumi Müfettişlik Kurumu

Dönem içerisinde mülki idari yapıya yönelik bir diğer düzenleme ise, umumi müfettişlik teşkilatının kurulmasıdır. Hatırlanacağı üzere 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu umumi müfettişlik kurumunun kurulmasını öngörmüştür. Daha önce bahsedildiği gibi 1921 Anayasası’nda il sistemi esas alınmış, ancak anayasa illerin üzerinde Umumi müfettişlik sıfatıyla yeni birimler getirmiştir. Buna ilişkin bir yasa tasarısı düzenlemiş ancak meclis tarafından kabul edilmemiştir. Yasanın umumi müfettişlikleri konu alan 22. maddesi “Vilayetler, içtimai ve iktisadi münasebetleri dolayısıyla birleştirilerek umumi müfettişlik kıtaları meydana getirileceğini ifade ederken, 23. madde ise umumi müfettişlik bölgelerinde asayişin sağlanmasından, işlerin teftişinden ve umumi müfettişlik bölgesinde yer alan iller arasındaki uyumun sağlanmasından umumi müfettişin sorumlu olacağını bildirir. İllerin birleştirilmesi ile oluşturulacak olan bu örgütlenme yerel üzerinde merkezi hükümetin denetimi

artıran bir merkezileşme aygıtı olarak düşünülür ve mecliste yoğun tartışmalara sebep olur.

Nitekim Anayasa tasarısına ilişkin Hususi Komisyon Raporu'nun "mucip gerekçeler" bölümünde, umumi müfettişlik sisteminin geniş bir âdem-i merkeziyet ile yönetilen memleket topraklarını merkeze sıkı bir şekilde bağlayacağına ve böylece yönetim mekanizmasının düzgün bir biçimde işleyeceğine dikkat çekilmiştir. Kanun tasarısının meclisteki görüşmeleri sırasında ise, Karesi milletvekili Vehbi Bey, ülkede umumi müfettişliklerin kurulmasının amacını, "merkezi yönetim ile yerel yönetimin birbirine temas etmemesi sonucu bu aradaki boşluğu doldurmak" olarak açıklar. Ve umumi müfettişlikler üzerinde literatürde önemli bir yer tutan umumi müfettişlikler bir idari kademe oluşturur mu sorusuna cevap verir nitelikte, umumi müfettişliklerin yeni bir idari birim olmadığını belirtir. Vehbi Bey'e göre bu birimler yeni bir idari birim oluşturmaktan ziyade, "bu birimlerin kendilerine verilen geniş yetkilere karşılık, şiddetli bir denetime tabi tutulmaları gereken yerel meclisler için getirildiğini belirtmektedir (TBMM ZC, C.7, İ.1, 17.1.1921). İsmail Suphi Bey ise, umumi müfettişlik kurumunun memleketin birliğini korumak için gerekli olduğunu belirtirken, müfettişlerin hem merkezi hükümet ile il arasında sıkı bir bağ kuracaklarını hem de ilin yerel yetkilerini aşıp aşmadıklarını denetleyeceklerini dile getirmiştir. (TBMM ZC, C.5, İ.1, 18.9.1920) Nitekim İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanan "Müfettişi Umumilik Hakkında Kanun Layihası"⁹ 5 Ekim 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne (BMM) sunulmuş ve şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Genel olarak 1921 tarihli umumi müfettişlik tasarısına karşı çıkanların eleştirileri, tasarıda öngörülen örgütlenmenin Osmanlı vilayetlerine geri dönüş olduğu, halkın yeniden yönetimden uzaklaştırılması olarak özetlenebilir. Tasarının lehinde olanlar ise, illerin bir merkeze bağlanmasının ülkede anarşi ortamı yarattığını ileri sürmektedir. Umumi müfettişlik kurumu sayesinde hükümet, bir merkezden yönetilmesi zor olan ülkeyi yakından görececek ve gerekli önlemleri alabilecektir. Ancak tasarı yasalaşma imkanı bulamamıştır.

Ancak 25 Haziran 1927 tarihinde umumi müfettişlik konusu bir kez daha TBMM'nin gündemine gelir ve kabul edilen yasa ile birlikte umumi müfettişlik teşkilatı kurulur. 25 Haziran 1927 tarihli kanun layihasının gerekçesinde mevcut 63 vilayetin arasında iktisadi, içtimai ve coğrafi bakımdan bağlılık olduğu ve bu vilayetlerin müşterek menfaat ve ihtiyaçlarını mahallerinde karşılamak ve aynı zamanda vilayeti sıkı bir şekilde teftiş altında tutmak

⁹TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 13, 17.10.1921- 24.10.1921,İçtima: 95-99, s. 168-185; 200-211; 219-228; 230-245; 262-266.

amacıyla umumi müfettişliklerin oluşturulmasının zorunlu olduğu görülmüştür (TBMM ZC, C.33, İ.4, 25.6.1927).

1164 sayılı yasaya ilişkin Bütçe Encümeni mazbatasında ise umumi müfettişliklerin bir yönetsel kademe olmadığı, uygulamanın “geçici bir zamana ve fevkalade ihtiyaçlara özgü olduğu” belirtilmiştir. Ayrıca, il örgütlenmesinin iyileştirilmesi için kapsamlı bir incelemeye ihtiyaç vardır. Ancak bu ihtiyacın şimdilik umumi müfettişlik kurumu ile karşılanması gerekmektedir.

Mecliste okunan Dâhiliye Encümeni Mazbatasında ise, mevcut vilayetlerin coğrafi ve nüfus açısından küçük ölçekli oldukları vurgulandıktan sonra kendi kendine yeterli olmayan bu vilayet sisteminin “asayiş ve inzibat, iktisat ve menafi müşterekesi hasabiyle bir kül arzeden vilayetlerin bir merkezden teftiş ve munakabesi imkanını bahşeden Umumi Müfettişlik teşkilatının kurulmasını” birkaç tadilat ile kabul edildiği bildirilir (TBMM ZC, C.33, İ.4, 25.6.1927).

Mecliste görüşülerek beş madde olarak kabul edilen bu kanuna göre birden fazla vilayeti ilgilendiren ve bu vilayetlerin ortak faaliyeti ile izalesi kabil olan ihtiyaçlar hususunda bu vilayetler üzerinde umumi müfettişlik kurulmasına ve ihtiyacın ortadan kalkması ile umumi müfettişliğin kaldırılmasına hükümet yetkili sayılmıştır (R.G., S. 616, 25.6.1927).

Toplam on yedi maddeden oluşan umumi müfettişlerin görev ve yetkilerine dair talimatnamenin 1. maddesine göre 1164 sayılı kanun mucibince Elaziz, Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbakir, Siirt, Mardin ve Van vilayetlerini kapsayan bir umumi müfettişlik teşkilatının kurulduğu belirtilmektedir. Umumi müfettiş dahiliye vekaletinin inhası üzerine icra vekilleri heyeti tarafından seçileceği belirtilirken, teşkilatta görev yapacak olan memurların ise umumi müfettiş tarafından atanacağı ifade edilmektedir. Talimatnamenin 7. maddesinde ise umumi müfettişin bölgesi dahilinde hükümetin temsilcisi ve bütün vekillerin temsilcisi olduğundan başta vali olmak üzere, bütün memurların kendisine karşı sorumlu olduğu ve umumi müfettişe hesap vermek zorunda oldukları belirtilmektedir. 11. maddede umumi müfettişlerin merkezi hükümete karşı sorumlu oldukları ifade edilirken görev ve yetkileri de ayrıntılı bir biçimde sayılmaktadır (Koçak, 2003: 303-307). Mete Tunçay bu teşkilatın kurulmasının ilk nedeni olarak Ekim 1927’de sona eren sıkıyönetim durumunun yerini doldurmak olduğunu söyler. (Tunçay, 1992: 174) Kurulan ilk umumi müfettişliğin isyanların sık yaşandığı Doğu Anadolu Bölgesi’nde faaliyete geçirilmesi yazarın bu görüşünü doğrular niteliktedir. Nitekim on üç yıl umumi müfettişlik görevinde bulunmuş olan Abidin Özmen, Birinci Umumi Müfettişliği’nin kuruluş amacını, özellikle Şeyh Said İsyanından sonra özellikle uzaklık ve ulaşım zorluğu nedeniyle ülkenin diğer bölümleriyle idari ve toplumsal açıdan bir bütünlük gösteremeyen doğu ve güneydoğu illerinde

“hükümetin yakından görüp- işitecek gözü ve kulağı” olması gerekçesine bağlar. Dolayısıyla birinci umumi müfettişlik Doğu’da sıkıyönetimin yerine yeni bir otorite inşa etmek amacını gütmüştür ve bu anlamda olası bir asayiş zafiyeti, umumi müfettişlik mekanizması ile bertaraf edilebilecektir.

Sonuç olarak, TBMM, ayrılıkçı feodal unsurları bastırmak ve kendi egemenliğini kurmaya çalışırken, toprak üzerindeki örgütlenmeyi sıkılaştırmış ve il esasını benimsemiştir. Ancak dönem itibariyle yerel egemenlerin gücü, il yönetimine geçilmesi ile birlikte güçlü bir âdem-i merkezileşmeyi de beraberinde getirmiş ve bunun sonucu olarak illere yönetsel karar alabilme ve uygulama yetkisi verilerek, iller tüzel bir kişilik olarak kabul edilmiştir. Ancak oluşan âdem-i merkeziyetçi yapı merkezi hükümet tarafından sakıncalı bulunup, bu sakıncaları ortadan kaldırmak amacıyla umumi müfettişlik birimleri oluşturulmuştur.

Görüldüğü üzere, Cumhuriyet döneminde merkezin yerel üzerinde egemenlik kurmasının, yerel üzerinde merkezin etkisinin hissedilir bir biçimde artmasının bir diğer yolu da umumi müfettişlik teşkilatının kurulmasıdır. Merkez, umumi müfettişlik teşkilatını faaliyete geçirerek, adem-i merkeziyet hareketleri üzerinde bir nevi kontrol mekanizması sağlamak istemiştir.

Sonuç

Türkiye’de 1923-1928 yılları arasında mülki idare Osmanlı’dan kalan yasal düzenlemeler ile idare edilmeye devam edilmiştir. Ancak özellikle 1923 sonrasında merkeziyetçilik yönünde bazı düzenlemeler gündeme gelmiştir. 1923 yılında Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile başlayan süreçte 1921 Anayasası’nın öngörmüş olduğu adem-i merkeziyetçi söylem giderek unutulmaya yüz tutmuş, 1913 tarihli Vilayet Kanun-i Muvakkati’nin merkeziyetçiliği yumuşatan hükümleri, 1923- 1928 yılları arasında teker teker uygulamadan kaldırılmaya başlanmıştır. Nitekim merkezi hükümet bu dönemde bir taraftan yerele ait bir takım gelirleri ve görevleri merkeze çekmek isterken, diğer taraftan yerelin uzun uğraşlar sonucu elde ettiği temsil gücünü de halk tarafından seçilmiş olan temsilcileri idare meclislerinden çıkararak, zayıflatmak istemiştir. Bu dönemde merkezin gücünü artıran bir diğer düzenleme de Köy Kanunudur. Merkezi yönetim Köy Kanunu’nu milletvekillerinin bütün ısrarına karşı bir türlü meclisin gündemine getirilmeyen Nahiye Kanunu yerine çıkarmıştır. Kanunun gerekçesinde komün ile köyün aynı anlama geldiğini belirterek, adem-i merkeziyet taraftarı milletvekillerinin tepkilerinin önüne geçmek istemişlerdir.

1924 Anayasasının kabulü ile birlikte merkeziyetçi devlet örgütlenmesi anayasal temele kavuşmuştur. Anayasa tasarısının gerekçesinde açıkça adem-i

merkeziyetin özgürlükler açısından istenilen bir usul olduğunu, buna karşın adem-i merkeziyetin federasyon yönetimleri için uygun olduğunu, Türkiye gibi ülkeler için ise vatanın birliğinin korunması açısından merkeziyetin tercih edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Hükümetin merkeziyetçiliği artırmaya yönelik bu uygulamalarına karşı ise, mebuslar ciddi tepkiler vermek yerine sadece tevsi-i mezuniyet ilkesi üzerinden itiraz etmişlerdir.

Dönemin idare yapısında merkeziyetçiliği artıran diğer bir politika aracı da il sayısının azaltılması ve umumi müfettişlik teşkilatının oluşturulmasıdır. Gerek sosyo-ekonomik kaygılar, gerek güvenliğin hala büyük bir zafiyet teşkil etmesi devleti, Doğuda il sayısının azaltılmasına ve Doğu ve Güneydoğu illerinde Umumi Müfettişlik Teşkilatının kurulmasına sevk etmiştir. Böylece merkezi yönetim taşranın her köşesi üzerinde denetim kurmayı amaçlamıştır.

Sonuç olarak bu dönemde, mülki idare ile ilgili yapılan ve yapılmaya çalışılan düzenlemelerle merkeziyetçi bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Kuşkusuz bunun en önemli gerekçesi de toplumun merkezden çevreye topyekun dönüştürülmek istenmesidir. Ancak oluşturulmak istenen merkeziyetçi yapı beraberinde birtakım sorunlar da getirmiştir. Nitekim Cumhuriyetçi kadroların istediği yönde homojen bir toplum yaratılmak istenirken, taşranın değişik toplumsal sınıflarının istekleri ile Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının istekleri birbirleri ile çatışmıştır. Bu noktada Cumhuriyet’in kurucu kadroları ülke içerisindeki bu sorunları mülki idare sistemine bağlayarak sorunu sistemi merkezileştirme ile çözmeye çalışmışlardır. Ancak merkezileşmenin ülkenin sorunlarının temeli olmadığı, başka bir takım meselelerin bu alana yansması olduğu incelenen Zabıt Ceridelerinde de açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede günümüzde de devam eden tartışmalara ışık tutacak şekilde sisteme yön verilirken amaç merkeziyetçi ya da adem-i merkeziyetçi bir yapı oluşturmaktan ziyade, zamanın değerleri ile uyumlu olacak koşullar - katılımcı siyasal yapıların oluşturulması gibi- amaç olarak belirlenirse, merkeziyetçilik ile ademi merkeziyetçilik bu amaç doğrultusunda konjonktüre bağlı olarak değişen bir araç haline dönüşür.

Kaynakça

- Dik, Esra (2012), "1928: Harf Devrimi ve Laikliğin İlanı", Nuray Ertürk Keskin (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928*, Cilt 2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 604): 2181- 2277.
- Gözler, Kemal (2000), *Türk Anayasa Hukuku*, (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları).
- Güler, Birgül Ayman (1998), *Yerel Yönetimler, Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*, 2.Baskı, (Ankara: TODAİE Yayınları).
- Keskin, Nuray Ertürk (2009), *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, (Ankara: Tan Kitabevi).
- Koçak, Cemil (2003), *Umumi Müfettişlikler*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Nalbant, Atilla (2012), *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, 2.Baskı, (İstanbul: 12 Levha Yayınları).
- Önen, Nizam, Cenk Reyhan (2011), *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Poggi, Giafranco (2007), *Modern Devletin Gelişimi*, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Tunaya, Tarık Zafer (1952), *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt 1, (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları).
- Tunçay, Mete (1992), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, (İstanbul: Cem Yayınevi).
- Yayla, Yıldızhan (1982), *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri: Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaiif*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) Yayın No. 56.
- Yılmaz, Aslı (2012), "1925: Karşı Devrimciliğin Tasfiyesi ve Cumhuriyet'in Yönetimsel Kuruluşu", Nuray Ertürk Keskin (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919- 1928*, Cilt 2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 604): 1737-1909.
- Yılmaz, Aslı (2012), "1926: Devrimin Toplumsal- Ekonomik İlişkilerinin Hukuki Kuruluşu ve Yönetimsel Omurgası", Nuray Ertürk Keskin (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928*, Cilt 2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 604): 1909-2071.

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete, Sayı: 616, Tarih: 25.06. 1927.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 2, İçtima Senesi: 1, 17.7.1336

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 2, İçtima Senesi: 1, 19.9.1339

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 5, İçtima Senesi: 1, 21.1.1340

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 21, İçtima Senesi: 3, 9.1.1926

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 7, İçtima senesi:1, 17.1.1921

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt 3, İçtima Senesi: 1, 25.4.1928

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt 1, İçtima Senesi: 1, 9.5.1336

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt 2, İçtima Senesi:1, 22.5.1336

- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt 2, İçtima Senesi:1, 6.10.1339
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 6, İçtima Senesi:1, 21.2.1340
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt 7, İçtima Senesi:1, 9.3.1340
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 14, İçtima: 63, 23.2.1341
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 17, İçtima 96, 7.4.1341
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 5, İçtima: 1, 18. 9. 1920
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 13, 17.10.1921- 24.10.1921
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 25, İçtima 109, 29.05.1926
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8/1, İçtima Senesi: 1, 20.4.1340
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 20, İçtima Senesi: 3, 19.12.1341
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 2, İçtima Senesi: 1, 20.10.1339
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 4, İçtima Senesi: 1, 20.12.1339
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 21, İçtima Senesi: 3, 14.1.1926
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 22, İçtima Senesi: 3, 24.2.1926
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 23, İçtima Senesi: 3, 31.3.1926
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 24, İçtima Senesi: 3, 3.4.1926
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 25, İçtima Senesi: 3, 29.5.1926
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt 25, İçtima:110, 30.05.1926.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt 33, İçtima Senesi: 4, 25.06.1927